

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXVII

WARSZAWA 2019

NR 4

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)

Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)
Sekretarze Redakcji — Ludmiła Paderewska (IAE PAN), Maciej Radomski (IAE PAN)

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN), Paweł Dobrowolski (Collegium Civitas, Warszawa), Jarosław Dumanowski (IH UMK), Olga Feytová (AHMP, Praga), Mateusz Goliński (IH UW), Michaela Hrubá (Univerzita v Ústí nad Labem), Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze), Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW), Jerzy Kruppé (IA UW), Marcin Majewski (IA Uniwersytet Szczeciński), Jerzy Miziołek (IA UW), Zenon Piech (IH UJ), Jacek Pielas (IH UJK), Bożena Popiołek (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Raimo Pullat (Tallin University), Wojciech Szymański (IAE PAN), Jerzy Żywicki (ISP UMCS)

Adres Redakcji:

„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121

Adres strony internetowej:
<http://www.iaepan.edu.pl/khkm.html>
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
e-mail: director@iaepan.edu.pl
tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2018:

Maria Bogucka (IH PAN Warszawa), Piotr Franaszek (UJ Kraków)
Barbara Gawęcka (UKW Bydgoszcz), Anetta Głowacka-Penczyńska (UKW Bydgoszcz),
Andrzej Janeczek (IAE PAN Warszawa), Aleksander Jankowski (UKW Bydgoszcz),
Stanisław Kołodziejcki (UJD Częstochowa), Katarzyna Kość-Ryżko (IAE PAN Warszawa),
Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW Warszawa), Tomasz Krakowski (GWŻ Warszawa),
Andrzej Klonder (IAE PAN Warszawa), Jerzy Kruppé (IA UW Warszawa),
Marcin Majewski (US Szczecin), Jerzy Miziołek (UW Warszawa),
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN Wrocław), Michał Myśliński (IS PAN Kraków),
Jacek Pielas (UJK Kielce), Bożena Popiołek (UP Kraków),
Wojciech Szymański (IAE PAN Warszawa), Ewa Wólkiewicz (IAE PAN Warszawa),
Jerzy Żywicki (UMCS Lublin)

Skład i łamanie:

Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:

Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 12,0. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w listopadzie 2019 r., druk ukończono
w grudniu 2019 r.

CONTENTS

STUDIES AND MATERIALS

Michał Starski, Puck and Lębork. Two models of pottery production development in small towns of Gdańsk Pomerania in the late Middle Ages	399
Andrzej Puławski, Renaissance plate armour with a deep-bellied breastplate in the former Duchy of Pomerania in the light of selected works of art	415
Urszula Sowina, Goods in probate inventories of Cracow burghers at the turn of the early-modern period	435
Andrzej Klonder, The world of material objects in testaments of Polish and Czech nobility in the 17th century	449
Karol Łopatecki, Two Maps of the Podlasie-Grodno Borderline from 1706	489
Adrian Gendera, The history of use of post-Evangelical property in Osieczna after 1945	505

COMMUNIQUES

Jakub Sawicki, A unique late medieval framed purse from New Market (Nowy Targ) square in Wrocław	521
--	-----

REPORTS AND NOTES

<i>Zamek królewski w Chęcinach na tle Europy Środkowej. Geneza — funkcje — znaczenie</i> [The royal castle in Chęciny in the context of Central Europe. Origins — functions — significance], ed. B. Wojciechowska, S. Konarska-Zimnicka — Piotr Kardyś	531
Teresa Borawska, Henryk Rietz, <i>Z Kaszub do „Wiecznego Miasta”. Bernard Sculteti (ca 1450–1518), kurialista i przyjaciel Mikołaja Kopernika</i> [From Kashubia to the Eternal City. Bernard Sculteti (ca 1450–1518), a curialist and Nicolaus Copernicus' friend] — Maria Bogucka	533
<i>Życie i twórczość Jana Filipa Carosiego</i> [The life and works of Jan Filip Carosi], vol. 8, part 1; <i>J.F. Carosi, Podróże po polskich prowincjach, obserwacje mineralogiczne i inne dodatkowe opisy tych ziem</i> (wersja polska i niemiecka) [J.F. Carosi, Travels to Polish provinces, mineralogical observations and other descriptions of those lands (in Polish and German)], vol. 8, parts 2 and 3, ed. J. Michta — Piotr Kardyś	536

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Michał Starski, Puck i Lębork. Dwa warianty kształtowania się wytwórczości garn-carskiej w małych miastach Pomorza Gdańskiego w późnym średniowieczu	399
Andrzej Puławski, Renesansowe zbroje płytowe z napierśnikiem bombiastym w dawnym księstwie pomorskim w świetle wybranych zabytków sztuki	415
Urszula Sowina, Towary w inwentarzach rzeczy mieszczan krakowskich na przeło-mie średniowiecza i nowożytności	435
Andrzej Klonder, Świat materii w testamentach szlachty czeskiej i polskiej z XVII wieku	449
Karol Łopatecki, Two Maps of the Podlasie-Grodno Borderline from 1706	489
Adrian Gendera, Dzieje zagospodarowania mienia poewangelickiego w Osiecznej po 1945 r.	505

KOMUNIKATY NAUKOWE

Jakub Sawicki, A unique late medieval framed purse from New Market (Nowy Targ) square in Wrocław	521
--	-----

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

<i>Zamek królewski w Chęcinach na tle Europy Środkowej. Geneza — funkcje — znaczenie</i> , red. B. Wojciechowska, S. Konarska-Zimnicka — Piotr Kardyś	531
Teresa Borawska, Henryk Rietz, <i>Z Kaszub do „Wiecznego Miasta”. Bernard Sculteti (ca 1450–1518), kurialista i przyjaciel Mikołaja Kopernika</i> — Maria Bogucka	533
<i>Życie i twórczość Jana Filipa Carosiego</i> , t. 8, cz. 1; <i>J.F. Carosi, Podróże po polskich prowincjach, obserwacje mineralogiczne i inne dodatkowe opisy tych ziem</i> (wersja polska i niemiecka), t. 8, cz. 2 i 3, red. J. Michta — Piotr Kardyś	536

Życie i twórczość Jana Filipa Carosiego, t. 8, cz. 1, ss. 206, il. 90; Jan Filip Carosi, *Podróże po polskich prowincjach, obserwacje mineralogiczne i inne dodatkowe opisy tych ziem* (wersja polska i niemiecka), t. 8, cz. 2, ss. 375, il. 13; t. 8, cz. 3, ss. 436, il. 8; red. Jerzy Michta, [w:] *Dzieje Karczówki w Kielcach w latach 1624–2024*, red. Jerzy Michta, Kielce 2018.

Po wielu latach, gdy badacze historii gospodarczej w Polsce (ale nie tylko, bo również geolodzy, metalurdzy, geografowie, hutnicy i górnicy) korzystali w swoich pracach z odpisów bądź przedrukowywali fragmenty prac Jana Filipa Carosiego, na polski rynek trafiło wreszcie pełne wydanie jego dzieła wraz z aparatem krytycznym i edycją niemieckiego oryginału. Po raz pierwszy ukazało się ono w latach 1781–1784 w Lipsku¹.

Prócz dominującej tematyki geologicznej, publikacja ta zawiera także sporo informacji o charakterze społeczno-historycznym, dotyczących obecnego regionu świętokrzyskiego, spostrzeżeń o mieszkańcach i miejscowościach na tym terenie. Edycja powstała w Kielcach, które od drugiej połowy XVIII w. stały się centrum działalności gospodarczej górnictwo-hutniczej na ziemiach polskich. Początkowo aktywność ta rozwijała się w dobrach biskupów krakowskich, zaś po ich upaństwowieniu i reorganizacji przez władze administracyjne austriackie, w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim.

Opracowanie J.F. Carosiego o charakterze mineralogicznym umożliwiło rozwój nowoczesnego przemysłu w tzw. Staropolskim Zagłębiu Przemysłowym. Z uwagi na fachowość i doświadczenie praktyczne autora, zdobyte podczas pracy w zagranicznych, nowatorskich wówczas ośrodkach przemysłowych, wiadomości zebrane w książce były wskaźnikami dla rozwoju górnictwa i hutnictwa w zapóźnionej pod tym względem i chylącej się ku upadkowi Rzeczypospolitej. Bez przeprowadzonych przez Carosiego analiz, a także ustaleń innych badaczy, takich jak Pusch, Ferber, a później Staszic i Drucki-Lubecki, niemożliwy byłby błyskawiczny postęp i uprzemysłowienie regionu świętokrzyskiego w pierwszej połowie XIX w. Aż do końca tegoż stulecia wytwarzano tam 90% żelaza produkowanego na ziemiach polskich.

W pierwszej części ósmego tomu, zatytułowanej *Życie i twórczość Jana Filipa Carosiego*, Bożena Piasecka odtworzyła przebieg drogi życiowej, kariery zawodowej i działalności literackiej J.F. Carosiego (1744–1799). Pochodził on z Włoch (z Rzymu), z rodziny szlacheckiej, której korzenie można odtworzyć do ok. XVI w. (Wenecja). Jego matka była przełożoną dam dworu drezdeńskiego, a Saksonia stanowiła jeden z głównych ośrodków, skąd przybywali na ziemie polskie potrzebni w przemyśle specjaliści². Dla kadr technicznych ważnym centrum studiów uniwersyteckich był Lipsk, który kształcił zwłaszcza w zakresie mineralogii. Carosi studiował tam w latach 1765–1768. Nieco później — w roku 1774 przebywał już w Polsce i prowadził badania w okolicach Gielniowa. Stanisław August Poniatowski zainteresowany był bowiem rozpoznaniem zasobów naturalnych, a w efekcie — uzyskaniem potencjalnych źródeł dochodu dla skarbu państwa po pierwszym rozbiorze. Carosi odbył kilka podróży badawczych na polecenie króla. Z czasem otrzymał szlachectwo, wójtostwo w Czelandzi, eksploatował kopalnię soli w Krzesławicach oraz węgla w Szczakowej. W 1789 r. sprzedał zgromadzoną przez siebie kolekcję minerałów Szkole Głównej Koronnej. W 1792 r. poślubił Ludwikę Gruszczyńską. Małżonkowie wkrótce zamieszkali w miejscowości Sosnowe obok Siedlec. Carosi wybudował tam hutę produkującą żelazo z rudy darniowej. Po śmierci w 1799 r. pochowany został u zaprzyjaźnionych Załuskich w Wodyniach.

B. Piasecka zakłada, że umownymi datami granicznymi dla publikacji naukowo-badawczych i działalności publiczno-społecznej Carosiego są lata 1777 (*Litografia Mlocin*) i 1785 (*Opisanie*

¹ Carosi J.F. 1781–1784.

² Zob. Szczepański J. 1997.

Końskich...). Od czasu pierwszej publikacji żywo komentowano jego dokonania, zwłaszcza w prasie niemieckiej. Główne dyskusje wywoływały teksty w języku niemieckim, mniejsze w polskim i francuskim. Szybko stał się człowiekiem znanym, do tego stopnia, że na rozmowy z nim przejeżdżali naukowcy z zagranicy, a Petersburska Akademia Nauk przyjęła go w poczet członków-korespondentów w uznaniu jego pracy o powstawaniu krzemienia i kwarcu. Najważniejszym jego dziełami były dwie części *Podróży przez niektóre prowincje polskie...* i listy publikowane w „Magazynie Warszawskim Pięknych Nauk”. Generalnie realizował przede wszystkim cele ekonomiczne — miał odnaleźć, zbadać i sprawdzić możliwości eksploatacji złóż w Polsce. Pozostawił jednak coś więcej — obraz ówczesnych sennych miasteczek, wsi, osad i przysiółków oraz ich mieszkańców, a także liczne propozycje reform społecznych i gospodarczych, których celem miało być pobudzenie aktywności ekonomicznej, bogacenie się ludności i państwa, rozwój obronności oraz samowystarczalności Polski. W dwóch częściach swojej rozprawy opisał następujące miejscowości: Szydłowiec, Bzin, Jędrów, Samsonów, Miedzianą Górę, Kielce, Morawicę, Chęciny, Miedziankę, Staszów, Szydłów, Nowe Miasto Korczyn, Połaniec, Opatowiec, Opatów (od 12 sierpnia do 30 września 1778 r.) oraz Piaseczno, Drzewicę, Końskie, Miedzierzę, Mniów, Miedzianą Górę, Niewachlów, Karczówkę, Kielce, Czarnów, Górnio, Morawicę, Brzegi, Tokarnię, Chęciny, Bolechowice, Jaworznię, Miedziankę, Szewce, Łopuszno, Małogoszcz, Brzegi, Jędrzejów, Wodzisław, Kraków, Olkusz, Krzeszowice, Tenczynek, Kraków, Busko, Wiślicę, Nowy Korczyn, Winiary, Busko i Kraków (od 14 maja do 20 lipca 1779 r.).

Części druga i trzecia omawianej publikacji zawierają dzieło Carosiego, z transkrypcją z niemieckiej czcionki gotyckiej na współczesny język niemiecki.

Ubiegłoroczna, kielecka edycja *Podróży po polskich prowincjach, obserwacje mineralogiczne i inne dodatkowe opisy tych ziem* Jana Filipa Carosiego to dobry przykład szeroko zakrojonych badań nad autorem i jego dziełem. Na uznanie zasługuje pełna transliteracja niemieckiego oryginału, która zapewne ułatwi współczesnym czytelnikom korzystanie z tekstu i zasobu zgromadzonych w nim danych. Dotyczą one stanu rozpoznania złóż w staropolskich województwach sandomierskim i krakowskim, będąc odzwierciedleniem wiedzy w tym zakresie u progu rewolucji przemysłowej. Dzięki omawianemu wydawnictwu cel, jaki przyświecał jego autorowi, wreszcie został zrealizowany. Carosi pragnął bowiem, by jego dzieło dotarło do szerokiego kręgu odbiorców.

Piotr Kardys
(Kielce)

BIBLIOGRAFIA

- Carosi Jan Filip. 1781–1784. *Reisen durch verschiedene polnische Provinzen*, t. 1–2, Leipzig.
Szczepański Jerzy. 1997. *Modernizacja górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. Rola specjalistów niemieckich i brytyjskich*, Kielce.